

tekstu do wymogów języka polskiego z uwzględnieniem mentalności i zwyczajów polskiego odbiorcy. Starał się oddać przede wszystkim idee, a nie tylko słowa.

Publikacja liczy 188 stron, które podzielone zostały na dwie części podstawowe, poprzedzone rozbudowanym, złożonym z kilku tekstów, wstępem. Całość zamyka spis cytatów biblijnych. We wstępie zawarte są: nota edytorska, bibliografia tekstów źródłowych z oznaczeniem skrótów wykorzystanych w publikacji, teksty wprowadzające do edycji łacińsko-włoskiej pod redakcją kard. Giovanniego Copsy (wprowadzenie, nota bibliograficzna, podziękowanie JE bpa F. Filoni za przygotowanie wstępnego tłumaczenia na język włoski skierowane do kard. Copsy) oraz teksty wprowadzające do wydania łacińskiego pod redakcją ks. Giuseppe Santoro (podziękowanie Sekretarza Stanu G. Benelli dla ks. Santoro, błogosławieństwo kard. Traglia dla ks. Santoro, przedmowa oraz nota).

Pierwszą część stanowią krótkie modlitwy-medytacje oparte na treściach biblijnych, które mają służyć pomocą w przygotowaniu się do Mszy Świętej oraz dziękczynieniu po niej. W tej części znajduje się 31 medytacji, a więc tyle ile jest dni w miesiącu eucharystycznym. Jedna medytacja przypada zatem na jeden dzień, do którego przypisana jest myśl przewodnia zaczerpnięta z Pisma Świętego. Na drugą część dzieła składają się Przemyslenia, które dotyczą celebracji Mszy Świętej: Boża Ofiara, przygotowanie do Mszy Świętej, czynności eucharystyczne oraz dziękczynienie. W tej części czytelnik może odnaleźć wiele cennych praktycznych wskazówek. Dzieło *Mensis Eucharisticus* i zawarte w nim myśli, oparte na Słowie Bożym i Tradycji Kościoła, stanowią pogłębienie tajemnicy Eucharystii.

Recenzowana publikacja – zgodnie z założeniami anonimowego autora – jest skierowana przede wszystkim do kapłanów. Może być jednak również ciekawą lekturą i pomocą w modlitwie dla wszystkich tych, którzy chcą świadomie przeżywać Eucharystię i gorliwie w Niej uczestniczyć.

*Ewelina Bal i Maria Białonoga-Gosik
doktorantki na Wydziale Teologii KUL*

Ks. Jerzy Grześkowiak. „*Chwalcie Boga w waszym ciele!*”. Część I: *Wierzyć wszystkimi zmysłami*. Lublin: TN KUL 2012 ss. 274. Seria: Prace Wydziału Teologii 157. ISBN 978-83-7306-603-8 (dla całości), 978-7306-604-5 (dla cz. I).

Człowiek jako istota rozumna i wolna, stworzona przez Boga, może dojść do poznania Jego istnienia za pomocą swojego rozumu. Dzięki Objawieniu poznaje, Kim i jaki On jest. Poznaje Boga jako Stwórcę kosmosu, całego świata materialnego, wszystkich rzeczy widzialnych i niewidzialnych (*Credo*) oraz człowieka, stworzonego na obraz i podobieństwo Boga. On sam objawił się w dziejach w Osobie swojego

Syna Jezusa Chrystusa, narodzonego z niewiasty za sprawą Ducha Świętego. Sam Jezus jest obrazem Boga niewidzialnego i w swojej Ewangelii mówi ludziom o swoim Ojcu, który kocha każdego człowieka, pragnie jego szczęścia i oczekuje go w swoim „domu”, gdzie dla wszystkich przygotował miejsce. Jedynym pośrednikiem między Bogiem i ludźmi jest Jezus Chrystus. Jego człowieczeństwo zjednoczone z Osobą Słowa jest narzędziem zbawienia ludzi, pojednania z Bogiem i prześlaniem za grzechy. Dokonał tego głównie przez paschalne misterium swej błogosławionej męki, śmierci i zmartwychwstania. Założony przez Jezusa Chrystusa Kościół głosi to dzieło zbawienia i czyni je obecnym dla wszystkich w liturgii Ofiary i w sakramentach świętych. Uczestnictwo w nich wymaga jednak wiary człowieka, tzn. uznania Boga za swego Stwórcę i Ojca, a Jezusa Chrystusa za Zbawiciela, który do Niego prowadzi. Człowiek jako istota cielesno-zmysłowa swoją relację do Boga wyraża całą swoją osobą: rozumem, wolą i uczuciem, ale również całym swoim ciałem, czyli wszystkimi zmysłami. W taki sam sposób powinien uczestniczyć w świętej liturgii, w której przez święte słowa i znaki wyraża swoją wiarę i miłość do Boga, obdarzającego go łaską i błogosławieństwem.

Odnowiona po II Soborze Watykańskim liturgia Kościoła wymaga od wiernych świadomego i czynnego uczestnictwa, w którym angażuje się on cały jako osoba, także należąca do wspólnoty. Takie uczestnictwo wymaga jednak nie tylko wiary, ale również odpowiedniej formacji teologicznej i liturgicznej. Duże zasługi dziedzinie przybliżania wiernym liturgii oraz formacji do świadomego i czynnego w niej uczestnictwa ma ks. dr hab. Jerzy Grzeškowiak. Wystarczy wspomnieć jego najważniejsze publikacje, które dotąd są doskonałymi przewodnikami wiary i liturgii Kościoła: *Liturgia dziś* (Katowice 1982), *Do końca ich umiłował* (Katowice 1987), *Oto wielka tajemnica wiary* (Poznań 1987), *Misterium małżeństwa* (Poznań 1993), *Eucharystia. Człowiek. Świat* (Włocławek 1997), „*Tajemnica to jest wielka*”. *Sakramentalne przymierze małżeński* (Opole 2010).

Wydana przez TN KUL najnowsza książka tego Autora rozpoczyna przygotowaną przez niego serię trzech tomów pod wspólnym tytułem, który jest werselem z listu św. Pawła „*Chwalcie Boga w waszym ciele!*” (1 Kor 6,20). Jak pisze Autor w słowie wstępnym, jego książka „jest rezultatem wieloletnich poszukiwań, przemyśleń i duchowych zmaganiań, lektury, rozmów, dyskusji, modlitwy i duchownych ćwiczeń tak indywidualnych, jak w grupie. Jest próbą odpowiedzi na pytanie o miejsce, znaczenie i funkcję ciała w chrześcijańskim życiu i w liturgii Kościoła” (s. 11).

Pierwsza część, zatytułowana *Wierzyć wszystkimi zmysłami*, w zamierzeniu Autora może pomóc czytelnikom pogłębić swoją wiarę wyrażaną nie tylko słowem, ale także wszystkimi zmysłami. W swoich rozważaniach o człowieku, który wierzy i modli się jako osoba, Autor odwołuje się najpierw do stworzenia go przez Boga jako istoty złożonej z ciała i władz duchowych. Wychodząc się od Pisma Świętego, a następnie opierając się na ustaleniach empirycznych i humanistycznych nauk o człowieku (anatomia, medycyna, psychologia, socjologia, antropologia, teologia), opisuje poszcze-

gólne zmysły człowieka oraz ich rolę w wierze i uczestnictwie w liturgii. Z takiego integralnego spojrzenia na człowieka w jego relacji do Boga i do innych ludzi wyprowadza bardzo konkretne wnioski dotyczące wiary, która wyraża się nie tylko w formach duchowych, wewnętrznych i osobistych, które nie są dostrzegalne dla innych. Dopiero dzięki całej sferze ludzkiego ciała, które Bóg tak cudownie stworzył (por. Ps 139, 14) i wyposażył w różne zmysły, człowiek może swoją wiarę wyrażać na zewnątrz nie tylko słowem, ale również całym ciałem i każdym zmysłem. W taki sam sposób wielbi Boga, uczestnicząc w liturgii Kościoła.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów, których tytuły są cytatami z Pisma Świętego. Autor słusznie rozpoczyna od refleksji nad stworzeniem człowieka: „Dziękuję Ci, że mnie stworzyłeś tak cudownie” (Ps 139, 14), w którym ogólnie pisze o wszystkich zmysłach i ich roli w życiu człowieka i kończy go piękną modlitwą poświęcenia Bogu pięciu zmysłów (s. 17-30). Wśród zmysłów człowieka najważniejszą rolę odgrywa wzrok, przez który odbieramy ok. 80% wszystkich informacji i wrażeń oraz możemy widzieć w trzech wymiarach. Autor szczegółowo opisuje i podziwia zmysł wzorku w rozdziale drugim (s. 31-59): „Podnieś oczy wokoło i popatrz” (Iz 49, 18). Odwołując się do bogatej literatury, pisze o procesie widzenia, ale także o symbolice oka jako narzędzia wzroku. W kontekście wiary i tekstów biblijnych snuje następnie rozważania o „oku wewnętrznym” (s. 46-58), dzięki któremu człowiek wierzący dostrzega w świecie i w swoim życiu to, co dostępne jest tylko przez wiarę i miłość. „Wewnętrznym okiem serca widzimy Boskość jako To, «z czego» pochodzimy, «dzięki czemu» żyjemy i «dokąd» powracamy” (s. 51). Zmysł słuchu jest przedmiotem trzeciego rozdziału (s. 61-85): „Kto ma uszy, niech słucha” (Mk 4, 9). Podobnie jak w poprzednim rozdziale opisał oko i zmysł widzenia, tu opisuje zmysł słuchu oraz bogatą symbolikę ucha, koncentrując się głównie na zdolności do słuchania Boga przemawiającego do człowieka nie tylko słowami Pisma Świętego, zwłaszcza w czasie liturgii, ale przez cały stworzony przez Niego świat.

Z pewnością niewielu wiernych zdaje sobie sprawę, że także zmysł węchu może uczestniczyć w chwaleeniu Boga, szczególnie podczas liturgii. Wychodząc z tekstu 2 Kor 2, 15: „Jesteśmy miłą Bogu wonią” w kolejnym rozdziale (s. 87-108) Autor pisze o zmyśle węchu, teologii zapachu, roli zmysłu powonienia w celebracjach liturgicznych, symbolice i znaczeniu kadzidła. Podobnie jak spalane kadzidło unosi się do góry i rozsiewa zapach, tak życie wierzących w Chrystusa roznosi w świecie „zapach życia Bożego”, gdy chrześcijanie rzeczywiście są w świecie „wonością Chrystusa”. Werset psalmu „Skosztujcie, jak dobry jest Pan” (Ps 34, 9) jest inspiracją do rozważań nad zmysłem smaku (s. 109-145). W świetle tekstów biblijnych Autor rozważa, jakie znaczenie w życiu ludzi ma jedzenie i picie. Nie chodzi jedynie o podtrzymywanie życia, ale spożywanie pokarmów i napojów we wspólnocie (uczta). Tworzona w ten sposób wspólnota jest wyrazem radości i znakiem zapowiadającym uczestnictwo w uczcie eschatologicznej w Królestwie Bożym. W tym kontekście wiele miejsca poświęca uczestnictwie w Eucharystii jako ofiarnej uczcie chrześcijan.

Chleb eucharystyczny jest nie tylko duchowym pokarmem w czasie ziemskiego życia, ale również jest antycypacją udziału w uczcie z Barankiem (por. Ap 19, 7-9) w niebieskim Jeruzalem. W tym rozdziale zamieszcza także interesujące refleksje na temat błogosławieństwa pokarmów na stół wielkanocny (s. 132-139) oraz symboliki wielkanocnego jajka (s. 140-143). Kolejny, szósty rozdział (s. 147-157) dotyczy zmysłu dotyku – „Żebym choć dotknęła jego płaszcza” (Mk 5,28). Przez dotyk człowiek nie tylko odbiera bodźce z zewnątrz, ale także wchodzi w kontakt z innymi i przekazuje ważne informacje. Potwierdzają to opisy ewangeliczne o gestach Chrystusa, który dotykał chorych i uzdrawiał ich, wkładał ręce na dzieci i je błogosławił. Ten „boski dotyk” wyrażał Jego szacunek i miłość do ludzi. Zmysł dotyku zajmuje również ważne miejsce w liturgii, głównie w geście wkładania rąk, dotykania osób i przedmiotów związanych z kultem.

W trzech ostatnich rozdziałach Autor szeroko omawia rolę i symbolikę rąk i nóg w wierze i liturgii Kościoła oraz zasadnicze postawy w czasie celebracji liturgicznych. Tytuł rozdziału siódmego (s. 147-186) zaczerpnął z Ps 143, 6: „Wyciągam ręce do Ciebie”. Rozpoczyna go od opisu „mowy rąk”, aby następnie ukazać naturalną i religijną symbolikę dłoni i gestów rąk. Wiele miejsca poświęca rękom Jezusa i Jego uczniów oraz znaczeniu rąk podczas modlitwy. W nawiązaniu do wersetu Ps 31,9 „Postawiłeś me stopy na miejscu przestronnym” w kolejnym rozdziale (s. 191-233) ukazuje w świetle Biblii i liturgii znaczenie nóg i stóp w relacji do Boga i ludzi. Nogi człowieka mają bogatą symbolikę, np. wyprostowanej postawy, ruchu, chodzenia, więzi społecznej i nawiązywania kontaktów z ludźmi, zwycięstwa i chwały, wolności i samodzielności, gościnności i służby, pokory (s. 193). W związku ze znaczeniem nóg w życiu człowieka wierzącego szerzej omawia procesje liturgiczne jako „modlitwę nogami” (poza Mszą i w czasie Mszy Świętej), procesję w dzień Bożego Ciała i pielgrzymki religijne, które są obrazem stanu człowieka będącego w drodze „do niebieskiej ojczyzny” (s. 199-232). W rozdziale dziewiątym (s. 235-256) „Za Tobą tęskni moje ciało” (Ps 63, 2), zamykającym całość rozważań, jak chwalić Boga własnym ciałem, ks. Grzeškowiak w sposób syntetyczny komentuje cztery zasadnicze postawy ciała w czasie liturgii: stojącą, siedzącą, klęczącą oraz leżenie twarzą ku ziemi.

Już na podstawie tego bardzo ogólnego omówienia treści książki ks. J. Grzeškowiaka można zauważyć, że jest to bardzo cenne dzieło, jedyne w swoim rodzaju, z tej racji, że dotyczy relacji człowieka do Boga wyrażającej się w wierze, którą następnie potwierdza przez uczestnictwo w liturgii. Wiara i liturgia z kolei kształtują jego chrześcijańską postawę wobec ludzi i całego przez Boga stworzonego świata. Książka ta jest także oryginalna z tej racji, że nie było dotąd w literaturze teologicznej takiego integralnego ujęcia problemu wiary i liturgii opartego na antropologii biblijnej oraz humanistycznych naukach o człowieku. Tym, co wyróżnia teologiczną twórczość ks. J. Grzeškowiaka, jest bardzo częste nawiązywanie do literatury i poezji (może czasem za długie fragmenty), które często cytuje jako ilustrację omawianych przez

siebie tematów. Te nieraz bardzo krótkie zdania niezwykle trafnie wyrażają jego niekiedy trudne refleksje teologiczne. Także z tej racji omawiana książka zasługuje na uważną lekturę i z pewnością wzbogaci czytelnika nie tylko religijnie i duchowo, ale również dostarczy mu przeżyć estetycznych.

Ks. Czesław Krakowiak
Katedra Teologii Liturgii
w Instytucie Liturgiki i Homiletyki KUL

Adam Matyszewski. *Z pieśnią wielkopostną przez wieki*. Poznań: Wydawnictwo „Hlondianum” 2011 ss. 308. ISBN: 978-83-6021-489-3.

Adam Matyszewski, autor publikacji *Z pieśnią wielkopostną przez wieki*, wydaną w 2011 r. przez oficynę Towarzystwa Chrystusowego „Hlondianum”, zamierzył swoją dysertacją wypełnić lukę w badaniach nad pieśnią sakralną oraz stworzyć syntezę treści pieśni pasyjnych w kontekście teologiczno-liturgicznym. Aby uzyskać zamierzone cele, przedstawił genezę, rozwój i recepcję pieśni w aspekcie liturgicznym oraz ukazał rolę pieśni na przestrzeni czterech wieków. Praca składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy definiuje podstawowe pojęcia związane z tematyką pieśni oraz ukazuje jej rozwój i znaczenie w liturgii. Drugi rozdział to, zgodnie z tytułem, *Charakterystyka polskich pieśni wielkopostnych*. W trzeciej części autor analizuje polskie pieśni kościelne pod kątem teologicznym. Ostatni rozdział stanowi syntezę treści teologiczno-liturgicznych w badanych pieśniach wielkopostnych.

Obszerna dysertacja Adama Matyszewskiego stanowi bogate źródło wiedzy o tekstach pieśni wielkopostnych od XV do XVIII wieku. W sumie szczegółowej analizie poddano 47 utworów. Autor, badając wspomniane pieśni od strony teologicznej, zauważa ogromne bogactwo treści pasyjnych. Wiele bowiem utworów szczegółowo oddaje mękę Pańską, z pełnym realizmem opisuje cierpienia Chrystusa. Szczegółowa analiza tekstów daje więc wyobrażenie emocjonalnego oddziaływania pieśni na duchowość wiernych. Według badacza takie działanie przekazywało podstawowe prawdy katechizmowe o odkupieniu, a także mimowolnie skłaniało wiernych do nawrócenia. Przebadany materiał pasyjny ukazuje również pokrewne tematy podejmowane przez autorów pieśni. Najważniejszy z nich dotyczy współcierpienia Matki Bożej. Niewątpliwie analiza pieśni pasyjnych z przestrzeni czterech wieków daje wyobrażenie o duchowych pragnieniach wiernych oraz o istniejących formach pobożności pasyjnej: liturgicznej i prywatnej, tym bardziej że autor wykorzystał do badań bogaty materiał źródłowy, wykazując przy tym umiejętność syntetycznego i krytycznego spojrzenia na podjęte zagadnienie.

Autor ukazuje też recepcję współczesnych pieśni wykonywanych w kościołach w okresie Wielkiego Postu. Dużo racji jest w jego postulatcie, że już wykonywanie